
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК: 332.146.2

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА ПАРАДИГМА ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Баєвко О.Є. – к.політ.н., доцент, Міжнародний університет бізнесу і права

Постановка проблеми. Просторово-часовий континуум є універсальною формою сприйняття людством усіх існуючих вимірів реальності. Економіка, як й інші процеси, має часові та просторові характеристики. Одночасно, можна зауважити про більший ступінь розповсюдження та використання часових аспектів у термінології темпів економічного розвитку та його завдань, наприклад, ріст ВВП або ефективності виробництва. Але ефективність використання обмежених ресурсів для досягнення цих завдань безпосередньо залежить від характеристик факторів виробництва тієї частини простору, де саме будуть використані ці ресурси. В узагальненому вигляді ця проблема отримала розвиток у межах понять просторової організації економіки та її просторового розвитку.

Відповідні дефініції змінювалися та розвивалися у процесі всієї історії філософської та економічної думки. На сьогоднішній час загальновизнаним є факт розбудови постіндустріального суспільства, яке прийшло з «третьою хвилею» Е.Томпсона. Кардинальна зміна всього спектру суспільно-економічних відносин спричиняє вибудову нових парадигм просторової організації економіки та її розвитку. Дослідження змісту та особливостей історичних та існуючих у сьогоденні відповідних концепцій є, на нашу думку, теоретичним підґрунтям для емпіричного дослідження і визначення умов та шляхів ефективного розвитку сучасних економічних відносин.

До теперішнього часу не було створено загальноприйнятої теорії просторової організації економіки. Можна говорити лише про наявність ряду альтернативних концептуальних підходів до пояснення просторової, у тому числі і регіональної економічної динаміки, що по-різному трактують як рушійні сили розвитку просторових систем, так і очікувані результати цього процесу.

Сучасний рівень організації української економіки об'єктивно знаходиться на рівні неокласичної доктрини, яка відповідає індустріальному періоду розвитку. Основна увага приділяється факторам, які збільшують виробничий потенціал економіки, до яких віднесені кількість і якість природних ресурсів, загальна чисельність і кваліфікація трудових ресурсів, запаси капіталу і рівень

технології. Ситуація ускладнюється й тим, що, здебільшого, організаційна та управлінська культура залишається на посттоталітарному рівні розвитку.

Стан вивчення проблеми. Проблеми просторової організації економіки та її розвитку набули предметного статусу у дослідженнях вітчизняних науковців лише в останні десятиріччя. Дослідженню питань сталого просторового розвитку регіонів присвячені праці Н.В.Павліхи [1], Л.Т.Шевчук [2]; просторова організація продуктивних сил на мезо- та мікрорегіональних рівнях проаналізована Б.М.Данилишиним, Л.Г.Чернюком, М.І.Фашевським [3], проблеми трансформації економічного простору досліджує Т.В.Пепа [4].

Необхідно зауважити, що в межах радянської науки проблеми просторової організації економіки опосередковано розвивалися в 60-80-х роках у розробках теорії й методології формування промислових вузлів (Ю.Г.Саушкін, А.Й.Деменев) і територіально-виробничих комплексів (М.М.Колосовський, А.Ю.Пробст, М.К.Бандман, О.М.Гладишев).

Сучасний стан дослідження проблем просторової організації економіки характеризується наявністю двох найбільш впливових напрямів, які жорстко протиставляють себе один одному. Ними є – неокласична теорія, представлена роботами Дж.Бортса, Х.Зіберта, Р.Солоу, Т.Свана, Г.Менк'ю, Д.Ромера, А.Уейла, Р.Барро, Х.Сало-і-Мартіна, Р.Холу і Ч.Джонса, та теорія кумулятивної причинності, представлена роботами Г.Мюрдаля, А.Хіршмана, Ф.Перру, Х.Річардсона, Дж.Фрідмана, Т.Хегерстранда, Ж-Р.Будвіля, П.Потье, Х.Р.Ласуена, Х.Гірша.

Завдання і методика дослідження. Метою представленої роботи є аналіз змісту сучасних концепцій просторової організації економіки та її розвитку, визначення їх сильних сторін та недоліків, стратегічних завдань, які пропонуються представниками різних наукових напрямів, їх організаційних засад, основних методів та інструментів. Дослідження змісту новітніх наукових розробок надасть можливість визначити головні складові сучасної парадигми просторової організації економіки та її розвитку.

Методологічну основу дослідження склали положення еволюційної та інституціональної економічних теорій, теорії систем, регіональної економіки, розвитку цивілізацій. Аналіз змісту сучасних концепцій здійснюється за допомогою інструментарію історичного, порівняльного, структурно-функціонального методів дослідження.

Результати дослідження. Вивчення та аналіз різноманітних точок зору щодо просторової організації економіки і проблем її розвитку, передусім вказує на їх багатоаспектний характер, наслідком чого є формування відповідних концепцій, кожна з яких, відповідно до свого теоретичного підґрунтя визначає основні характеристики досліджуваних процесів. На нашу думку, можна виділити чотири групи концепцій, які стали основою для формування теорії просторової організації економіки та її розвитку :

- географічна та геополітична концепції;
- штандортна концепція просторового розміщення виробництва;
- концепції кумулятивної причинності просторового розвитку економіки;
- постіндустріальні концепції просторової організації та розвитку економіки.

Географічна та геополітична концепції. Започаткована французьким вченим Полем Відалем де ла Блашем школа «географії людини» заклала основи геополітичної економіки, що одержала визнання у ХХ ст. Теорія «посибілізму» – була спрямована на вивчення взаємодії людини із природним середовищем у локальних місцевостях. У кожній такій однорідній місцевості людина використовує можливості природи відповідно до культурно-історичних традицій, цілей та організації. Таким чином, були закладені основи «посибілізму», що акцентує увагу на використанні людиною можливої, «дрімаючої енергії» природи і соціокультурного коду для оптимального розвитку держави. У праці «Східна Франція» вчений випередив свій час, висунувши ідею перетворення прикордонних земель у зону взаємного співробітництва між країнами. У другій половині ХХ ст. саме тут був заснований один із політичних центрів об'єднаної Європи та почала втілюватися ідея транскордонного співробітництва шляхом створення «євро регіонів» [5].

Вагомий внесок у теорію економічного простору вніс німецький географ Фрідріх фон Ратцель. Основні його ідеї викладені в книзі «Політична географія» (1897 р.). Держава, на його думку, це живий організм, що поєднує властивості народу та землі і, подібно до всіх організмів, вона бореться за своє існування. Як живий організм, держава рухається і зростає, як ціле. Ф.Ратцель сформулював сім законів просторового росту держав, суть двох, найбільш важливих, на наш погляд, зводиться до наступного:

- зміни в організмі-державі (ріст і скорочення) відображають його кордони, які Ф.Ратцель називав «периферійним органом держави»;
- у процесі росту держава прагне насамперед увібрати в себе «політично цінні» місця: берегову лінію, руслу рік, райони багаті ресурсами.

Основна ідея Ф.Ратцеля – держави мають тенденцію вrostати в природні простори, і цей потяг може бути задоволений лише в границях континентів – одержала розвиток у його послідовника, шведського вченого Рудольфа Челлена. У своїй головній роботі «Держава як форма життя» Р.Челлен сформулював «органічну теорію»: держави народжуються, розвиваються, в'януть і вмирають, тобто являють собою форми життя. Їхнє буття підкоряється загальному закону боротьби за існування – у боротьбі за простір. Держава розглядається Р.Челленом як певна форма господарства, що має фізико-географічний просторовий організм.

На основі концепції Р.Челлена Фрідріхом Науманом була розроблена теорія «Середньої Європи». Відповідно до останньої, для того, щоб витримати конкуренцію з Англією, США і Росією, народи, що населяють Центральну Європу, повинні об'єднатися та організувати новий інтегрований політико-економічний простір. Проект Ф.Наумана мав на увазі інтеграцію Австрії, Німеччини та придунайських держав.

Геополітичний характер має й теорія Хатерланда (Heartland) Хелфорда Макіндера. Він стверджував, що для держави найбільш вигідним просторовим положенням є серединне, центральне положення у конкретному географічному контексті. Х.Макіндер розглядав економічний простір через систему трьох концентричних кіл, у центрі яких перебуває heartland – «земля серцевини».

Перелічені теорії розвивалися багатьма вченими різних країн. Однак, у другій чверті ХХ століття вони здобули ідеологічне та політичне забарвлення,

наповнилися націоналістичним змістом. Віддаючи належне основоположникам географічної та геополітичної концепцій, відзначимо, що з економічної точки зору їхні послідовники завели теорію просторової організації економіки у глухий кут.

Штандортна концепція просторового розміщення виробництва. Поняття просторової організації економіки тісно пов'язане з теорією розміщення виробництва і, насамперед, з класичними штандортними теоріями, які були розроблені німецькими економістами XIX – початку XX століть. Саме в теорії розміщення виробництва вперше економіка стала розглядатися як «просторова» категорія. Основу цього напрямку склали дослідження закономірностей розміщення виробництва Й.Тюнена, В.Лаунхардта, А.Вебера, А.Льоша.

Спільними рисами усіх «теорій розміщення» були такі:

- розміщення господарства чи його окремих секторів (сільське господарство, промисловість, транспорт тощо) розглядається як результат дії певних чинників;
- йшлося головним чином про локалізацію, вибір точного місця зосередження окремого підприємства чи групи взаємопов'язаних підприємств;
- локалізація обґрунтовувалася на підставі економічних критеріїв: мінімізація витрат на створення підприємства (їхньої групи) чи виробництва продукції на ньому та перевезення її до споживача; максимізація прибутку чи так званої «народногосподарської ефективності».

Становлення теорії розміщення традиційно пов'язують з виходом у 1826 р. книги німецького економіста Й.Тюнена «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства та національної економіки». Дослідник зосередив свою увагу на виявленні закономірностей розміщення сільськогосподарського виробництва. Під впливом зміни трьох чинників (вартості робочої сили, вартості землі, транспортних витрат) від центру країни до периферії формується спеціалізація сільськогосподарського виробництва у вигляді семи концентричних кілець.

Ця модель має багато відповідників у реальних умовах. Зокрема, великі міста мають зони приміського сільського господарства плодовоовочово-молочної спеціалізації, далі лісовий пояс (який зараз виконує рекреаційні функції), а на малозаселених територіях далі розташовані зернові пояси.

Крім зазначених факторів, на сільськогосподарську спеціалізацію можуть впливати й інші фактори: відмінність у родючості ґрунтів, конкуренція між різними видами транспорту, тривалість вегетаційного періоду, кваліфікація робітників, менеджмент [6, с. 30-32]. Наступним кроком у розвитку теорії розміщення стала поява теорії розміщення промисловості. Її засновниками стали німецькі вчені В.Лаундхарт і А.Вебер.

Головна робота німецького економіста В.Лаунхарда була опублікована в 1882 році. У ній автор обґрунтував метод знаходження пункту оптимального розміщення окремого промислового підприємства щодо джерел сировини та ринків збуту. При виборі оптимального штандорта, на думку В.Лаунхарда, вирішальним фактором є транспортні витрати. Для цього він розробив метод вагового (або локаційного) трикутника [7, с. 34].

А.Вебер у роботі «Про розміщення промисловості: чиста теорія штандорта» (1909 р.) створив розгорнуту класифікацію факторів розміщення за

різними аспектами, у тому числі – їхнього впливу на економічну вигоду. При цьому він виділяє три основних фактори: транспорт, робочу силу та агломерацію [8].

Німецький вчений В.Кристаллер описав абстрактну модель розселення, в якій він зробив спробу пояснити внутрішню структуру розселення, виявити закономірності співупорядкування поселень. На його думку, рівномірне розміщення дрібних поселень утворює трикутні ядра розселення, у зв'язку з чим виникає ієрархія поселень, в якій до більшого населеного пункту тяжіє шість менших поселень одного рангу. У межах одного ієрархічного ступеня розміри всіх поселень рівні, а склад підприємств сфери послуг однотипний. Відповідно до цієї теорії, згодом територія покривається «кристаллеровською решіткою», завдяки чому середня економічна відстань мінімізується. У світлі теорії В.Кристаллера просторова організація має ієрархічну структуру.

Загальна теорія розміщення одержала подальший розвиток у роботах німецького економіста А.Льоша, погляди якого викладені в роботі «Географічне розміщення господарства», що вийшла в 1940 році.

У своєму вченні А.Льош значно розширює склад факторів і умов, розглянутих при розміщенні підприємств та їхньої взаємодії (податки, мита, ефекти монополій та олігополій т.д.). Він розглядає економічний простір регіону як ринок з кордонами, що обумовлені міжрегіональною конкуренцією. Ідеальна форма регіону – правильний шестикутник. Він аналізує кілька типів (рівнів) економічного простору регіонів, включаючи ринкові зони, обумовлені радіусами конкурентоспроможного збуту відповідних видів продукції, і економічний ландшафт – вищий тип регіону, який поєднує ринкові зони. А.Льош розвиває теорію міжрегіональної торгівлі (зокрема, Б.Оліна) характеристиками мобільності товарів і послуг у короткостроковому періоді і факторів виробництва в довгостроковому періоді [9, с. 52-54].

Концепція кумулятивної причинності просторового розвитку економіки представлена роботами Г.Мюрдаля, А.Хіршмана, Ф.Перру, Х.Річардсона, Дж.Фрідмана, Т.Хегерстранда, Ж-Р.Будвіля, П.Потье, Х.Р.Ласуена, Х.Гірша.

Основа відповідних моделей становлять такі базові положення, як виникнення центрів росту і каналів його поширення в просторовій економіці, утворення агломерацій і центральних місць, дифузія нововведень, розвиток периферійних територій, постійна віддача від масштабу, нерівномірний зріст в умовах вільної конкуренції. До складу просторових факторів росту економіки включаються спеціалізація або територіальний поділ праці, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, центральне місце і фактори його виникнення, агломерація виробництва і фактори її утворення, інновації та інші нововведення і канали їхнього поширення, локалізація, що пов'язана з немобільністю факторів виробництва та індивідуальними особливостями регіонів.

Базовою серед моделей даного напрямку є модель Г.Мюрдаля. Він на прикладі багатьох країн показав, як за допомогою спеціалізації та ефекту масштабу незначні переваги території згодом можуть вирости і бути збільшені. Поширення цього ефекту на регіони і наявність переваг у певних місцевостях, центрів (полісів) росту, приводять до прискорення їхнього розвитку та збільшенню відставання малорозвинених регіонів. На цій підставі він робить висновок, що зростання економіки відбувається нерівномірно, а рівні економіч-

ного розвитку територій не зближаються. У той же час, можливе деяке їхнє вирівнювання. Формалізований вигляд дана концепція одержала в працях Н.Калдора і багатьох інших дослідників.

У теорії «прямого та зворотного зв'язку» А.Хіршмана зріст економіки в країні за причин нестачі ресурсів відбувається незбалансовано. Він виступив на підтримку теорії «незбалансованого росту», в умовах якого, одночасно, з'являється стимул для мобілізації потенційних резервів в інтересах розвитку.

Широке визнання одержала теорія полюсів росту, висунута французьким економістом Ф.Перру, заснована на концепції інновацій Й.Шумпетера. Економічний простір по Ф.Перру – силове поле, яке породжується фірмами та їхніми взаємозв'язками. Суть його теорії полягає у визначенні нерівності як основного принципу економічного розвитку. Нерівність впливає з розходжень у розмірах виробництва і капіталу, з різного ступеня поінформованості партнерів, із приналежності до різних областей господарства. Головним наслідком нерівності є існування домінуючих і підпорядкованих економічних одиниць, нерівність яких має своїм наслідком деформацію економічного простору. Один із видів деформації – поляризація простору навколо провідної галузі («полюса росту»). Таку галузь Ф.Перру називає «пропульсивною». Підприємства, які входять у поляризований простір, знаходяться у нерівноправних стосунках з його полюсами, зазнають на собі їхній вплив, який може мати стимулюючий або гальмуючий характер. Деформація економічного простору навколо домінуючої одиниці означає по Ф.Перру зміну форми та змісту відносин між економічними одиницями, що входять у простір. Якщо раніше вважалося, що кожна фірма діє самостійно, керуючись тільки рівнем ціни на ринку її продукції та обсягами своїх витрат, то тепер (згідно з Ф.Перру), потрапивши в поляризований простір, фірма повинна при прийнятті рішень урахувати прямий і непрямий примус, що походить із полюса від домінуючої одиниці. У поляризованому просторі економічні одиниці поводяться вже не як взаємозалежні партнери, а як частини єдиної системи [10]. Основним внеском Ф.Перру в теорію економічного простору можна вважати визначення останнього через силове поля, розгляд простору як об'єкта планування.

У той же час ця теорія в багатьох відношеннях збігається з теорією виробничо-територіальних комплексів М.М.Колосовського. Центри й ареали економічного простору, де розміщуються підприємства пропульсивних галузей, стають полюсами локалізації факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективне їхнє використання. Це приводить до концентрації підприємств і формування полюсів економічного росту.

При цьому Ф.Перру вважає, що визначальна роль у створенні «полюсів росту» і «каналів» поширення викликаних ними ефектів належить державі, яка повинна гармонізувати розвиток, зменшити або звести до прийнятних масштабів неоднорідність або нерівномірність галузей і регіонів в економіці. Він пропонує проводити політику гармонізованого росту, яка на основі індикативного планування забезпечує сполучення інтересів макроодиниць, різних регіонів і соціальних груп.

Подальший розвиток теорія «полюсів росту» одержала в роботах Ж.-Р. Будвіля. Він сформулював регіональне тлумачення полюсів росту та визначив види економічних просторів: гомогенний, поляризований, плановий. Слаборо-

звинені території мають гомогенний вигляд простору, але в ході розвитку простір неминуче поляризується. По Ж.Будвілю, не кожен регіональний центр є полюсом росту, а тільки той, у якому склалися пропульсивні галузі. На підставі цієї теорії економічний розвиток регіону обумовлюється пошуком галузей, які дадуть поштовх для розвитку всієї регіональної системи.

Ця теорія була розвинена у роботах П.Потье про осі розвитку. Її центральна ідея полягає в тому, що території, які розташовуються між полюсами росту та забезпечують транспортний зв'язок, одержують додаткові імпульси росту завдяки збільшенню вантажопотоків, поширенню інновації, розвитку інфраструктури. Тому вони перетворюються в осі (коридори) розвитку, що визначають разом з «полюсами росту» просторовий каркас економічного росту великого регіону або країни [5, с. 87].

Концепція «полюсів росту» була покладена в основу регіональних програм багатьох країн. Створення полюсів і центрів розвитку мало на меті активізацію економічної діяльності у відсталіх периферійних районах.

Модель сукупної причинної обумовленості Х.Річардсона представляє розвиток економічного простору, як процес сукупної причинної обумовленості, у якому вигоди розподіляються між тими регіонами, які вже перебувають у сприятливому становищі. Будь-який розподіл державних ресурсів серед регіонів, що має за мету максимально збільшити національний економічний зріст, буде підсилювати регіональні нерівності. І ринкові сили, і державні інвестиції збільшують, а не зменшують нерівності в економічному розвитку регіонів.

Теорія міської агломерації Х.Річардсона ґрунтується на твердженні того, що основним фактором зросту є концентрація виробничої діяльності в містах, що є великими промисловими центрами, своєрідними полюсами росту. На його думку, саме регіональна агломераційна економіка відіграє ключову роль, стимулюючи технічний прогрес і зріст продуктивності праці, впливаючи на процеси розміщення підприємств [11].

Розробник теорії «центр-периферія» Дж.Фрідман взагалі стверджує, що економічний зріст концентрується винятково в містах. Рушійною силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення системи відносин «центр-периферія», є постійна якісна трансформація ядра за рахунок генерування, впровадження та дифузії нововведень [12].

Поширення нововведень, у т.ч. інформації, здійснюється ієрархічно в трьох напрямках: від провідних економічних районів (національного хартланда) до районів периферії (хинтерланду); із центрів вищого рівня в центри другого порядку; з великих міст як ядер поляризації в райони, що до них прилягають. Дж.Фрідман розрізняє декілька факторів, які обумовлюють стабільність домінування ядра над периферією. З одного боку, постійна інноваційна діяльність створює сприятливі умови для її подальшого розвитку саме в межах ядра, забезпечуючи максимальний доступ до всіляких контактів і зв'язків. Тим самим, поряд з агломераційним ефектом виникає психологічний ефект, що забезпечує подальшу модернізацію і якісну трансформацію економіки центра. З іншого боку, постійне викачування центром ресурсів послабляє периферію, підсилюючи і закріплюючи розходження між ними.

Для опису розвитку периферійних територій використовується модель «дифузії нововведень», запропонована Т.Хегерстрандом. У ній він виділив

чотири стадії «хвилі нововведень». Перша стадія характеризується початком дифузійного процесу і різким контрастом між центрами, що є джерелами поширення нововведення, і периферійними територіями. На другій стадії – починається справжня дифузія, діють потужні відцентрові сили. Це приводить до утворення нових центрів, що швидко розвиваються у віддалених районах, і до скорочення різких регіональних контрастів, які є типовими для першої стадії. На третій – (стадії конденсації) відбувається поширення розвитку. На четвертій – (стадії насичення) відбувається загальний, повільний підйом до максимуму можливого при існуючих умовах.

Постіндустріальні концепції просторової організації та розвитку економіки. Теорії нових форм територіальної організації виробництва за географічною ознакою розділяються на три наукові школи: американську, британську і скандинавську.

Американська школа представлена теорією промислових кластерів М.Портера, теорією регіональних кластерів М.Енрайта, розробками М.Сторпера.

Британська школа відома концепціями взаємодії ланцюга додавання вартості і кластерів Дж.Хамфрі і Х.Шмітца, техніко-економічної парадигми К.Фрімена.

У скандинавській школі виділяються теорії економіки навчання В.А.Лундвала, Б.Йонсона та регіональної інноваційної системи Б.Асхайма, А.Ізаксена, модель інноваційного регіонального росту А.Андерсона і Дж.Манцинена.

Відповідно до теорії промислових кластерів М.Портера, умовою для створення конкурентної переваги регіонів є географічна концентрація підприємств, що працюють в одній галузі. Кластер, по М. Портеру, «це група розташованих у географічній близькості компаній та пов'язаних з ними організацій, що діють у певній сфері і характеризуються спільністю діяльності та взаємодоповнюють один одного». Причому розміри кластерів можуть варіювати від одного міста до цілого ряду країн. М.Портер вважає, що державні структури не повинні створювати кластери штучно, а здійснювати підтримку всіх без винятку кластерів, тому що неможливо передбачати, який кластер буде розвиватися швидше, а який повільніше [13].

Об'єктом дослідження М.Енрайта були регіональні розходження в конкурентоспроможності усередині країни і географічний масштаб конкурентної переваги. Він стверджував, що конкурентні переваги створюються не на національному або національному, а на регіональному рівні. У регіонах, у свою чергу, головну роль відіграють історичні передумови розвитку, розмаїтість культур ведення бізнесу, організації виробництва та змісту освіти. Регіональний кластер, по М.Енрайту, це промисловий кластер, у якому підприємства розташовуються в географічній близькості один від одного, або – це географічна агломерація фірм, що працюють в одній або декількох споріднених галузях господарства.

Регіональний кластер може містити в собі групи малих і середніх підприємств, фірми, технологічно пов'язані між собою, а також виробничу систему з колишніми підприємствами великих ТНК і фірмами, що відокремилися від материнських компаній [14].

На думку С.Розенфельда, «регіональний кластер – це не тільки географічно окреслена концентрація взаємопов'язаних фірм. Фірми повинні мати також канали для виробничих транзакцій, діалогу і комунікацій між малими і середніми підприємствами. Без активних каналів зв'язку навіть критична маса споріднених фірм не є локальною виробничою або соціальною системою, і тому не функціонує як кластер» [15].

П.Маскелл і М.Лоренцен прийшли до висновку, що організація мережевої взаємодії між фірмами на основі довіри та партнерства є головною умовою формування конкурентоспроможного регіонального кластера і підвищення конкурентоспроможності кожної з його компаній.

Експертами Європейської комісії зі спостереження за розвитком малих і середніх підприємств на основі досліджень різних типів кластерів, включаючи дослідження М.Сторпера, була розроблена і запропонована схема розвитку «ідеального» регіонального кластера, що включає в себе шість стадій:

- 1) утворення нових фірм на основі місцевої спеціалізації виробництва, процес «спінофф»;
- 2) створення системи постачальників і спеціалізованого ринку робочої сили;
- 3) утворення нових організацій для надання підтримки фірмам;
- 4) залучення в кластер зовнішніх вітчизняних, потім іноземних фірм, висококваліфікованої робочої сили у якості стимулів для організації нових кластерних фірм;
- 5) розвиток інноваційної діяльності фірм, яка стимулюватиме відповідну дифузію;
- 6) можливий період занепаду кластера через вичерпання свого інноваційного потенціалу і закритості для зовнішніх інновацій.

Головна ідея концепції Дж.Хамфрі і Х.Шмітца полягає в поєднанні зв'язків на локальному рівні і ланцюга додавання вартості, що розглядається як зв'язок глобального рівня. Зазначеним поєднанням локальних і глобальних зв'язків дослідники пояснювали процес підвищення конкурентоспроможності країн і регіонів у світовому господарстві.

Відповідно до концепції К.Фрімена у кожному циклі розвитку світового господарства існує технікоекономічна парадигма, що визначає пріоритетне положення однієї з галузей промисловості у світовій економіці. Ця парадигма містить у собі систему кращих практичних знань, якими володіють країни лідери світового господарства. Кожна парадигма переживає фазу становлення, розквіту і занепаду. У період зміни технікоекономічної парадигми країни, які перебувають на більш низькому рівні розвитку, одержують «вікно можливості» (window of opportunity) наздогнати більш розвинені в технологічному оснащенні країни та відразу перейти на більш високий рівень розвитку (процес catching up).

У теорії економіки навчання В.А.Лундвалля і Б.Йонсона стверджується, що винахід інновацій і генерування нових знань виступають єдиним варіантом підвищення конкурентоспроможності країни та окремих регіонів.

В.А.Лундваль висунув два постулати своєї теорії. Перший постулат – інновація є не дискретним, а кумулятивним процесом, тобто нові ідеї накопичуються та втілюються у більш значних винаходах. Усі люди створюють іннова-

ції, а тому неможливо відокремити одну інновацію від іншої, тому що вони побудовані «одна на одній». Другий постулат – в умовах невеликої території існують більш тісні зв'язки в ланцюжку споживач – виробник. На основі цих зв'язків виникає почуття взаємної довіри, яке сприяє генеруванню і поширенню нових інновацій. Він вважав «навчання» головним процесом, що необхідний для поліпшення конкурентоспроможності території, увівши новий термін «економіка навчання» (Learning economy), що має на увазі безперервний процес удосконалення навичок і знань, необхідних для виробництва більш досконалого продукту.

Б.Йонсон відзначав, що, крім акумуляції знань, у процесі навчання для вдосконалення економіки країни важливим є також процес забування. Його варто розуміти як звільнення від звичок і прихильностей населення, які можуть гальмувати процес підвищення конкурентоспроможності і здатності швидко сприймати все нове. Він побудував інституціональну схему національної системи інновацій. Відповідно до цієї схеми, у процесі навчання взаємодіють, обмінюються інформацією між собою самі компанії та їхні співробітники. Процес пошуку нових знань також здійснюється дослідницькими лабораторіями приватних компаній, державними науково-дослідними інститутами і науковими підрозділами освітніх установ. У рамках такої взаємодії відбувається генерування нових інновацій.

Б.Асхайм і А.Ізаксен у своїй теорії регіональної інноваційної системи розглядають промислові райони як джерело інновацій і нововведень. Головною проблемою для розвитку промислових районів, на їхню думку, є практично повна відсутність радикальних інновацій на тлі великої кількості часткових удосконалень. Для підтримки конкурентоспроможності промислових районів в епоху нової технікоеконімічної парадигми вони запропонували реалізувати інтерактивну інноваційну модель, в якій знання є головним ресурсом, а навчання – головним процесом. При сполученні внутрішніх (локальних) і зовнішніх (глобальних) знань з'являється можливість генерувати не тільки часткові, але і радикальні інновації, які є необхідними для підтримки високої конкурентоспроможності регіону.

А.Андерсон і Дж.Манцинен при розробці моделі інноваційного регіонального росту відзначили як фактори виробництва (розмір капіталу, заощаджень, накопиченого розмір знань), так і просторові фактори (доступність знань у регіоні і відстань між регіонами). Автори моделі припустили, що капітал і знання зростають пропорційно схильності до заощаджень. При цьому розподіл між інвестиціями у фізичний капітал і НІДКР визначається долею НІДКР у загальному нагромадженні капіталу. Рівновага буде існувати за умов сталого співвідношення капіталу і знань. Відхилення долі НІДКР у загальному капіталі вище рівноважного значення може привести до первісного короткострокового зросту регіональної нерівності доходів.

Висновки та пропозиції. Перелічені концепції умовно можна класифікувати як історичні, до яких відносяться географічна, геополітична та штандортна концепції, перехідні концепції кумулятивної причинності, сучасні – постіндустріальні концепції просторової організації та розвитку економіки.

Достоїнствами теорій кумулятивної причинності є: урахування реальних регіональних факторів, особливо факторів розміщення виробництва; викорис-

тання інновацій та їхнього поширення як основного фактору росту територій, особливо каналів поширення; наявність певних можливостей вирівнювання міжрегіональних рівнів економічного розвитку шляхом дифузії нововведень та індустріалізації; наявність великих можливостей практичного застосування, завдяки простоті вихідних передумов і визначеності об'єкта росту, що надає змогу для широкого використання при розробці конкретних програм регіональної політики; визначення економічного росту як процесу для якого притаманною є зміна нерівноважних станів, а рівновага розглядається як тимчасове та непостійне явище.

Однак перераховані теорії кумулятивного росту не позбавлені недоліків: вони не враховують значення малих підприємств, які впливають на характер регіональної економіки; передбачувана регіональна політика орієнтується на насадження великих індустріальних підприємств, які майже ігноруватимуть специфіку регіону; не надається належної уваги внутрішній узгодженості регіональної виробничої системи; не враховується природа транснаціональних фірм у розвитку регіонального економічного простору; ігноруються зростаюча віддача від масштабу, ефекти від масштабу ринку і недосконалої (монопольної) конкуренції; не реалізуються основні правила нової теорії торгівлі, нової теорії росту і нових форм територіальної організації виробництва.

В умовах глобалізації економіки, міжнародної інтернаціоналізації економічних зв'язків та посилення конкуренції формується постіндустріальна парадигма просторової організації економіки, у межах якої основними формами і механізмами підвищення конкурентоспроможності, прискорення економічного розвитку країн і регіонів визначається формування кластерів, ланцюгів доданої вартості, економіки навчання, мережевої організації господарської діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Павліха Н.В. Організаційно-інституційні засади сталого, просторового розвитку регіону: теорія, методологія, механізми: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня доктора ек. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / Н.В.Павліха. — Львів, 2007. — 20 с.
2. Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи/за ред. Л.Т.Шевчука.-Львів,2011.-346 с.
3. Данилишин Б.М. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень / Б.М.Данилишин, Л.Г. Чернюк, М.І.Фашевський. — Вінниця: Книга-Вега, 2007. — 572 с.
4. Пепа Т.В. Регіональні проблеми трансформації економічного простору України: теорія, методологія, практика: дис. доктора ек. наук : 08.10.01 / Пепа Тарас Вадимович. — К., 2006. — 410 с.
5. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. — М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2006. — 450 с.
6. Тюнен И. Изолированное государство в отношении к сельскому хозяйству и национальной экономике / И. Тюнен. — М. : Экономическая жизнь, 1926. — 326 с.
7. Некрасов Н. Н. Региональная экономика (теория, проблемы, методы) / Н. Н. Некрасов. — 2-е изд. — М. : ОАО «Издво “Экономика”», 1978. — 343 с.

8. Вебер А. Теория размещения промышленности / А. Вебер. — М. : Книга, 1926. — 224 с.
9. Леш А. Географическое размещение хозяйства / А. Леш. — М. : Изд-во иностр. лит., 1959. — 456 с.
10. Perroux F. Economic space: theory and applications // Quarterly Journal of Economics. — 1950. — V. 64.
11. Richardson H.W. Regional Growth Theory. — London. 1973.
12. Fredann J. Urbanization Planning and National Development. — Beverly Hills, London, 1973.
13. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Reviews, November-December, 1988. — P. 7790.
14. Enright M J. Why Clusters are the Way to Win the Game? // Word Link, No: 5, July/August, 1992. — P. 2425.
15. Rosenfeld S.A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of economic Development // European Planning Studies. 1997. №5. — P. 323.

УДК 631.1:338.43.02

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Боднар О.А. — асистент, Миколаївський ДАУ

Постановка проблеми. Основним суб'єктом управління в сільській місцевості є органи місцевого самоврядування. Наділення їх відповідними повноваженнями та ресурсами дозволить вирішити проблеми щодо створення сприятливого життєвого середовища селян та прискорить відродження сільської поселенської мережі.

На сучасному етапі органи місцевого самоврядування в селах та селищах переважно через брак ресурсів не можуть повноцінно виконувати навіть ті повноваження, які делеговані їм державою. Ситуацію кардинально може змінити адміністративно-територіальна реформа. Серед її головних завдань виділяють децентралізацію державної влади та деконцентрацію владних повноважень, зміцнення організаційної, правової та фінансово-економічної самостійності місцевого самоврядування, формування дієздатних територіальних громад, формування системи державного управління, яка стане близькою до потреб і запитів людей.

Стан вивчення проблеми. Зміни, що відбуваються на селі при реформуванні земельних, майнових відносин, соціальної сфери, реструктуризації господарських структур, вимагають підвищеної уваги до управління розвитком сільських територій України. Завдяки науковим публікаціям останніх років, авторами яких є В. Антонечко, М. Баймуратов, О. Батанов, О. Бородіна, О. Булаво Д. Богиня, В. Мандибура, О. Матвішин, Л. Масловська, М. Кропивко, М. Малік, О. Онищенко, І. Прокопа, П. Саблук, В. Юрчишин, В. Яцуба, В. Яцок, пробле-